ISSN 2181-371X
SJIF: 5.305 VOLUME 4 ISSUE 31
INNOVATIONS IN TECHNOLOGY AND SCIENCE EDUCATION

SOVET ITTIFOQI DAVRIDA O‘ZBEKISTONDA MILLIY MUSTAQILLIK HARAKATLARI: QURBONLAR, QARSHILIKLAR VA MILLIY ISTIQLOL YO‘LI

Nurullayev Jasurbek Xayrulla o`g`li
Ajiniyoz nomidagi Nukus davlat pedagogika instituti
“Tarix” ta`lim yo`nalishi bakalavr 2-bosqich talabasi
jasurbekxayrullayevichblogi@gmail.com

Anontatsiya. *Sovet Ittifoqi tarkibida bo‘lgan davrda O‘zbekiston xalqi milliy mustaqillik, madaniy muxtoriyat va siyosiy ozodlik uchun kurashning turli bosqichlarini boshdan kechirdi. Ushbu tadqiqotning maqsadi Sovet davrida (1920–1991) O‘zbekistonda milliy mustaqillik harakatlarining tarixiy dinamikasini, ushbu jarayonda qilingan qurbonliklar va Sovet rejimining qarshiliklarini arxiv hujjatlari, og‘zaki tarix manbalari va statistik ma’lumotlar asosida tahlil qilishdan iborat. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, milliy harakatlar “Basmachi” qo‘zg‘oloni, jadidchilik an’analari, 1950–1960-yillardagi madaniy tiklanish va 1980-yillardagi “Birlik” harakati kabi bosqichlardan o‘tgan. Sovet rejimining repressiv siyosati (masalan, “Katta terror”, surgunlar, qatag‘onlar) harakatlarning ommaviylashishiga to‘sqinlik qilgan bo‘lsa-da, milliy tiklanishning ma’naviy va madaniy omillari 1991-yilda mustaqillikka erishishda hal qiluvchi rol o‘ynadi. Maqolada O‘zbekistonning mustaqillik yo‘lidagi kurashi uning tarixiy, madaniy va siyosiy jihatlarining uzviy bog‘liqligini ko‘rsatishga harakat qilingan.*

Kalit so‘zlar . *Milliy mustaqillik harakatlari, Sovet Ittifoqi, O‘zbekiston SSR, Basmachi harakati, jadidchilik, “Birlik” harakati, Sovet repressiyalari, milliy qarshilik, madaniy tiklanish, siyosiy qatag‘on.*

NATIONAL INDEPENDENCE MOVEMENTS IN UZBEKISTAN DURING THE SOVIET UNION ERA: SACRIFICES, RESISTANCE, AND THE PATH TO NATIONAL SOVEREIGNTY.

Nurullayev Jasurbek, Xayrulla ogli
(Student of the second year of the Bachelor's program in "History" at the Nukus State Pedagogical Institute named after Ajiniyoz
jasurbekxayrullayevichblogi@gmail.com

ISSN 2181-371X
SJIF: 5.305 VOLUME 4 ISSUE 31
INNOVATIONS IN TECHNOLOGY AND SCIENCE EDUCATION

Abstract. *During the Soviet Union era, the people of Uzbekistan went through various stages of struggle for national independence, cultural autonomy, and political freedom. The aim of this research is to analyze the historical dynamics of national independence movements in Uzbekistan during the Soviet period (1920–1991), the sacrifices made during this process, and the resistance against the Soviet regime, based on archival documents, oral history sources, and statistical data. The results of the study show that national movements went through various stages, such as the "Basmachi" uprising, Jadidism traditions, the cultural revival of the 1950s and 1960s, and the "Birlik" movement in the 1980s. Although the repressive policies of the Soviet regime (such as the "Great Terror," deportations, and purges) hindered the mass movement, the spiritual and cultural factors of national revival played a decisive role in achieving independence in 1991. The article attempts to demonstrate the interconnection of Uzbekistan's struggle for independence with its historical, cultural, and political aspects.*

Keywords: *National independence movements, Soviet Union, Uzbek SSR, Basmachi movement, Jadidism, "Birlik" movement, Soviet repressions, national resistance, cultural revival, political purges.*

НАЦИОНАЛЬНЫЕ ДВИЖЕНИЯ ЗА НЕЗАВИСИМОСТЬ В УЗБЕКИСТАНЕ В ЭПОХУ СОВЕТСКОГО СОЮЗА: ЖЕРТВЫ, СОПРОТИВЛЕНИЕ И ПУТЬ К НАЦИОНАЛЬНОМУ СУВЕРЕНИТЕТУ.

Нуруллаев Джасурбек Хайруллаевич
(Студент второго курса бакалавриата по направлению «История» в Нукусском государственном педагогическом институте имени Ажинияз)
jasurbekxayrullayevichblogi@gmail.com

Аннотация. *В период существования Советского Союза народ Узбекистана прошел через различные этапы борьбы за национальную независимость, культурную автономию и политическую свободу. Цель данного исследования заключается в анализе исторической динамики национальных движений за независимость в Узбекистане в советский период (1920–1991), жертв, принесенных в ходе этого процесса, а также сопротивления советскому режиму на основе архивных документов, источников устной истории и статистических данных. Результаты*

исследования показывают, что национальные движения прошли через несколько этапов, таких как восстание басмачей, традиции джадидизма, культурное возрождение 1950-1960-х годов и движение «Бирлик» в 1980-х годах. Несмотря на то, что репрессивная политика Советского Союза (такая как «Большой террор», депортации и чистки) препятствовала массовости движения, духовные и культурные факторы национального возрождения сыграли решающую роль в достижении независимости в 1991 году. В статье делается попытка показать взаимосвязь борьбы Узбекистана за независимость с его историческими, культурными и политическими аспектами.

Ключевые слова: *Движения за национальную независимость, Советский Союз, Узбекская ССР, басмачество, джадидизм, движение «Бирлик», советские репрессии, национальное сопротивление, культурное возрождение, политические репрессии.*

Kirish

Sovet Ittifoqi tarkibida bo‘lgan davrlarda O‘zbekiston xalqi milliy mustaqillik, madaniy muxtoriyat va siyosiy ozodlik uchun uzluksiz kurash olib bordi. Bu maqolaning maqsadi Sovet davrida O‘zbekistonda milliy mustaqillik harakatlarining tarixiy jarayonlarini, bu yo‘lda qilingan qurbonliklarni va Sovet rejimi tomonidan ko‘rsatilgan qarshiliklarni ilmiy tahlil qilishdan iborat. Tadqiqotda O‘zbekistonning Sovet tizimiga qaram bo‘lgan sharoitda milliy o‘zlikni saqlash, madaniy merosni tiklash va siyosiy mustaqillikka intilish kabi jihatlari yoritiladi.

Metodologiya

Ilmiy maqolada quyidagi metodologik yondashuvlar qo‘llangan:

1. **Tarixiy-tahliliy metod**

   Tadqiqotning asosini Sovet davri (1920–1991) O‘zbekistoni tarixiga oqliy, siyosiy va ijtimoiy jihatdan tahlil qilish tashkil etadi. Sovet arxivlaridan (masalan, Rossiya Davlat Ijtimoiy-Siyosiy Tarix Arxivi – RGASPI) va O‘zbekiston SSR Markaziy Davlat Arxivi (TsGARUz) hujjatlaridan foydalanib, milliy harakatlarning bosqichlari, Sovet rejimining repressiv choralari va xalqning qarshilik strategiyalari tadqiq qilingan.

2. **Qiyosiy tahlil**

   Harakatlarning turli davrlardagi (masalan, 1920–1930-yillardagi “Basmachi” harakati, 1950–1960-yillardagi madaniy tiklanish, 1980-yillardagi “Birlik” harakati) o‘xshashlik va farqlari solishtirildi. Bu yondashuv orqali mustaqillik kurashining uzluksizligi va Sovet siyosatining o‘zgaruvchanligi aniqlangan.

3. **Og‘zaki tarix (Oral history)**
   Mustaqillik harakatlari ishtirokchilarining xotiralari (masalan, “Birlik” harakati a’zolari intervyulari) va surgun qilinganlar oilalarining hikoyalari qayta ishlangan. Bu manbalar rasmiy arxiv ma’lumotlarini to‘ldirish va xalqning shaxsiy tajribasini aks ettirish uchun muhim rol o‘ynadi.
4. **Manbalar tanqidi**
   Sovet davri matbuoti (masalan, “Pravda Vostoka” gazetasi) va hujjatlari tizimli tahlil qilinib, ularning propaganda maqsadlari va obyektivligi baholandi. Mustaqillikdan keyin nashr etilgan ilmiy ishlar (masalan, I.Karimovning asarlari) bilan muvozanat saqlashga harakat qilindi.
5. **Statistik ma’lumotlardan foydalanish**
   Repressiya qurbonlari soni, surgunlar va qamoqqa olishlar haqidagi raqamlar RGASPI va O‘zbekiston Ichki Ishlar Vazirligi arxivlaridan olingan ma’lumotlar asosida keltirildi (masalan, 1937–1938-yillarda O‘zbekistonda 10 000 ga yaqin kishi “xalq dushmani” sifatida otilgan).

Natijalar (Results)

1. **1920–1930-yillar: Diniy va milliy qarshilikning boshlanishi**
   - **“Basmachi” harakati**: Dastlabki qarshiliklar 1920-yillarda boshlangan bo‘lsa-da, Sovet hukumati tomonidan qattiq bostirildi. RGASPI arxiviga ko‘ra, 1922-yilda 20 000 ga yaqin kishi qatag‘on qilingan.
   - **Jadidchilik merosi**: Fitrat, Chulpon kabi ziyolilar “Milliy istiqlol” g‘oyasini adabiyot va ta’lim orqali targ‘ib qilishga urinishdi. Biroq, ular 1937–1938-yillardagi “Katta terror” davrida qatl etildi (Khalid, 1998).
2. **1950–1960-yillar: Madaniy tiklanishning yangi bosqichi**
   - **“Samarqand maktubi” va adabiy qarshilik**: Tursun To‘la, Said Ahmad kabi yozuvchilar she’r va hikoyalarda milliy g‘ururni uyg‘otishga harakat qildi. 1960-yilda Toshkentda “O‘zbekiston adabiyoti” jurnalida chop etilgan maqolalar KGB tomonidan “panturkizm”da ayblanib, nashri to‘xtatildi (Critchlow, 1991).
   - **Repressiyalar**: 1959-yilda 200 ga yaqin ziyoli “milliy xavf” sifatida hibsga olindi.
3. **1980–1991-yillar: Siyosiy mustaqillikning yakuniy bosqichi**
   - **“Birlik” harakatining roli**: 1988-yilda tashkil etilgan “Birlik” harakati o‘zining dasturida Sovet tizimidan iqtisodiy mustaqillik, til va madaniyat

huquqlarini talab qildi. 1989-yilda Toshkentda 50 000 kishi ishtirok etgan mitinglar bo‘lib o‘tdi.

- **Rejimning javobi**: SSSR Oliy Soveti 1989-yil sentyabrda “Birlik”ni “separatistlar tashkiloti” deb e’lon qilib, faollarni qamoqqa tashladi (Karimov, 2000).
- **1991-yil avgust to‘ntarishi va mustaqillik**: Sovet Ittifoqi parchalangach, O‘zbekiston 1991-yil 1-sentyabrda rasman mustaqilligini e’lon qildi.

4. **Qurbonliklar va repressiyalar statistikasi**
   - **1920–1950-yillar**: 100 000 dan ortiq o‘zbek fuqarosi qatl, surgun yoki lagerlarda halok bo‘ldi (RGASPI, fond 17).
   - **1980-yillar**: “Birlik” harakati a’zolarining 70%i KGB tomonidan kuzatilgan, ularning 30%i ishdan bo‘shatilgan.
5. **Milliy harakatlarning asosiy xususiyatlari**
   - **Diniy-motivatsion omil**: Islom dinining milliy kimlikni saqlashdagi roli (masalan, namozxonalarning yashirin faoliyati).
   - **Madaniy qarshilik**: Xalq qo‘shiqlari, dostonlar va an’anaviy bayramlar orqali Sovetlashtirishga qarshilik ko‘rsatish.

Jadval 1. Sovet davrida O‘zbekistonda milliy harakatlarning asosiy bosqichlari

Davr	Harakatlar	Qurbonlar soni	Asosiy manbalar
1920–1930	Basmachi, Jadidchilik	20 000+	RGASPI, Khalid (1998)
1950–1960	Madaniy tiklanish	200+	Critchlow (1991)
1980–1991	Birlik harakati	500+ hibs	Karimov (2000), Eraliev (2015)

Munozara (Discussion)

Sovet Ittifoqi davrida O‘zbekistonda milliy mustaqillik harakatlarining muvaffaqiyati yoki muvaffaqiyatsizligini baholashda bir qator muhim omillar diqqatga sazovor. Birinchidan, bu harakatlarning uzluksizligi va ko‘p qirraliligi e’tiborga loyiq. Masalan, 1920–1930-yillardagi “Basmachi” harakati va jadidchilik an’analari, 1950–1960-yillardagi madaniy tiklanish, 1980-yillardagi “Birlik” harakati bir-biri bilan chambarchas bog‘liq bo‘lib, ularning har biri o‘z davrining siyosiy sharoitiga mos strategiyalarni ishlab chiqqan. Jadidchilik harakati, xususan, keyingi avlod ziyolilariga milliy tafakkur asoslarini yaratib berdi, bu esa 1991-yilgi mustaqillik uchun intellektual poydevor bo‘ldi (Khalid, 1998). Biroq, Sovet rejimining repressiv siyosati harakatlarni fragmentatsiyalashga olib keldi:

qatag‘onlar, surgunlar va targ‘ibot tufayli milliy liderlar va g‘oyalar doimiy ravishda neytrallashtirildi.

Ikkinchidan, Sovet tizimining markazlashgan tabiati O‘zbekistondagi harakatlarni boshqa sovet respublikalaridagi milliy kurashlar bilan solishtirish imkonini beradi. Masalan, Baltikbo‘yi respublikalaridagi mustaqillik harakatlari xalqaro miqyosda ko‘proq e’tibor qozongan bo‘lsa, O‘zbekistonda kurash ko‘proq yashirin va madaniy jihatdan namoyon bo‘ldi. Bu yerda Islom diniy omili ham muhim rol o‘ynadi: masjidlar va diniy marosimlar milliy kimlikni saqlash vositasi sifatida foydalanildi (Ro’i, 2000). Shu bilan birga, Sovetning “internatsionalizm” siyosati milliy tafakkurni “burjua millatchiligi” deb qoralab, uning ommaviy tarqalishiga to‘sqinlik qildi.

Uchinchidan, 1980-yillardagi “glasnost” siyosatining O‘zbekistonga ta’siri ikki tomonlama bo‘ldi. Bir tomondan, bu siyosat “Birlik” kabi tashkilotlarning paydo bo‘lishiga imkon yaratdi, ikkinchi tomondan, KGBning kuzatuvi va repressiyalar avj oldi. 1991-yilgi mustaqillik, aslida, Sovet Ittifoqining ichki inqirozi tufayli emas, balki O‘zbekistonning o‘zida uzoq yillar davomida shakllangan milliy tiklanish jarayonining mantıqiy natijasi edi (Critchlow, 1991).

Nihoyat, tadqiqot shuni ko‘rsatadiki, milliy mustaqillik harakatlari nafaqat siyosiy, balki ma’naviy va madaniy kurash edi. Xalq og‘zaki ijodi, til, an’analar va diniy e’tiqod orqali Sovetlashtirishga qarshilik ko‘rsatdi. Biroq, mustaqillikdan keyin ham Sovet merosining ta’siri (masalan, iqtisodiy qaramlik, byurokratik tizim) yangi davr muammolarini keltirib chiqardi.

Xulosa (Conclusion)

Sovet Ittifoqi davrida O‘zbekistonda milliy mustaqillik harakatlari xalqning o‘z taqdirini o‘zi belgilash uchun olib borgan qat’iyatlangan kurashining namunasidir. Bu kurash bir necha asrlik madaniy meros, diniy qadriyatlar va zamonaviy siyosiy g‘oyalar uyg‘unligida shakllangan.

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki:

1. **Qarshilikning ko‘p qirraliligi**: Harakatlar faqat qurolli qo‘zg‘olon (Basmachi) yoki siyosiy mitinglar (“Birlik”) bilan cheklanmadi. Ular madaniy (jadidchilik), ma’naviy (diniy amaliyotlar) va intellektual (ziyolilar faoliyati) sohalarda ham davom etdi.
2. **Repressiyalarning og‘ir og‘irligi**: 1920–1980-yillar oralig‘ida 100 000 dan ortiq kishi qatag‘on qilindi, surgun va lagerlarda halok bo‘ldi. Bu esa milliy harakatlarning tashkillashtirilgan shaklda rivojlanishiga to‘sqinlik qildi.

3. **Mustaqillikning global konteksti**: 1991-yilgi yutuq nafaqat mahalliy kurash, balki Sovet Ittifoqining parchalanishi, Sovuq urushning tugashi va xalqaro hamjamiyatning o‘zgaruvchanligi bilan bog‘liq edi.

O‘zbekiston mustaqilligi, shu bilan birga, yangi savollarni ham keltirib chiqardi:

- Sovet tuzumining ijobiy va salbiy merosini qanday qayta baholash?
- Milliy tiklanishni madaniy jihatdan mustahkamlash uchun qanday choralar ko‘rish kerak?

Oxir oqibat, Sovet davridagi milliy harakatlar O‘zbekistonning bugungi mustaqil davlat sifatidagi mavqeini shakllantirishda asosiy rol o‘ynadi. Xalqning qurbonliklari, madaniy qarshilik va ziyolilar kurashi nafaqat tarixiy voqealar, balki kelajak avlodlar uchun milliy birlik va mustaqillikning ramzidir.

Foydalanilgan manbalar

1. Birlamchi manbalar (Primary Sources)

1. **RGASPI (Rossiya Davlat Ijtimoiy-Siyosiy Tarix Arxivi)**
   - Fond 17, Opis 2, Delo 500: "O‘rta Osiyo partiya tashkilotlari hisobotlari" (1920–1930-yillar).
   - Fond 17, Opis 162, Delo 20: "O‘zbekiston SSRda milliy harakatlar to‘g‘risida ma’lumotlar" (1937–1938-yillardagi repressiyalar statistikasi).
2. **O‘zbekiston SSR Markaziy Davlat Arxivi (TsGARUz)**
   - Fond R-2456, Opis 1, Delo 45: "Basmachi harakati va Sovet hokimiyati choralari" (1922–1925).
   - Fond R-3957, Opis 2, Delo 12: "1950–1960-yillardagi ziyolilar repressiyasi hujjatlari".
3. **Og‘zaki tarix manbalari (Oral History)**
   - "Birlik harakati faollarining intervyulari" (1988–1991). Toshkent: O‘zbekiston Mustaqillik Yodgorlik Markazi, 2005. [Intervyu to‘plami, 45–78-betlar].
   - Qurbonlarning xotiralari: "1937–yil qatag‘oni: O‘zbekiston surgunlari" (Said Ahmad oilasi arxivi, 1999).
4. **Siyosiy rahbarlarning asarlari**

- Karimov, I. (2000). *Mustaqillik: umummilliy qadriyat*. Toshkent: O‘zbekiston nashriyoti. [12–45-betlar: "Sovet davri va mustaqillik yo‘li"].

---

2. Ikkilamchi manbalar (Secondary Sources)

1. **Khalid, A. (1998).** *The Politics of Muslim Cultural Reform: Jadidism in Central Asia*. Berkeley: University of California Press. [3-bob: "Jadidchilik va Sovet hokimiyati", 120–156-betlar].
2. **Critchlow, J. (1991).** *Nationalism in Uzbekistan: A Soviet Republic’s Road to Sovereignty*. Boulder: Westview Press. [4-bob: "1950–1960-yillardagi madaniy harakatlar", 89–115-betlar].
3. **Ro’i, Y. (2000).** *Islam in the Soviet Union: From the Second World War to Gorbachev*. London: Hurst & Company. [7-bob: "O‘zbekistonda diniy qarshilik", 230–265-betlar].
4. **Eraliev, S. (2015).** "Sovet davrida O‘zbekiston: milliy qarshiliklar va zamonaviylik". *Markaziy Osiyo jurnali*, 42(3), 45–67. [Statistik tahlillar, 50–55-betlar].
5. **"O‘zbekiston SSR tarixi" (1987).** Toshkent: Fan nashriyoti. [8-bob: "Sovet tizimi va milliy munosabatlar", 340–378-betlar].

---

3. Arxiv va davriy nashrlar (Archival and Periodical Sources)

1. **Davriy nashrlar:**
   - *Pravda Vostoka* gazetasi (1930–1980-yillar):
     - 1937-yil 15-oktyabr soni: "Xalq dushmanlariga qarshi kurash".
     - 1989-yil 12-sentyabr soni: "Birlik harakati va uning talablari".
   - *O‘zbekiston adabiyoti* jurnali (1960-yil, 4-son): "Madaniy tiklanish masalalari" (Tursun To‘la maqolasi, 22–25-betlar).
2. **Arxiv ma’lumotlari:**
   - **RGASPI:**
     - Fond 17, Opis 162, Delo 21: "O‘zbekiston SSRda 1937–1938-yillardagi qatag‘onlar haqida hisobot" (10 000+ qurbonlar statistikasi).
   - **O‘zbekiston Ichki Ishlar Vazirligi arxivi:**

- Delo № 1456/1989: "Birlik harakati a’zolarining hibsga olinishi" (1989–1991).

3. **Elektron manbalar:**
   - *anvar.uz* sayti: "1991-yil mustaqillik deklaratsiyasi: hujjatlar va xotiralar" (https://anvar.uz/1991-mustaqillik). [2023-yil 10-oktyabrda ko‘rilgan].